

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛІТИКА ТА ЕКОНОМІКА: СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 32-027.21:33(03) (075.8)
П49

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(Протокол № 5 від 27 грудня 2019 року)*

Рецензенти:

О. В. Панухник, д. екон. н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Тернопільського технічного університету імені Івана Пулюя

М. В. Бармак, д. іст. н., професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ф. В. Барановський, д. пол. н., професор, завідувач кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Укладачі:

Гончарук-Чолач Т.В., д. філос. н., професор кафедри філософії та політології, завідувач кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

Шумка М. Л., к. філос. н., доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

П49 Політика та економіка: словник-довідник: навчальний посібник / Т. В. Гончарук-Чолач, М. Л. Шумка. Київ : Видавництво Ліра-К. 2020. 490 с.

ISBN 978-617-7844-67-8

Навчальний посібник “Політика та економіка: словник-довідник” складений відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу, робочої програми курсу “Політика та економіка” та навчальних планів для студентів закладів вищої освіти. Словник-довідник вміщує матеріали для змістових модулів з навчальної дисципліни “Політика та економіка”.

ISBN 978-617-7844-67-8

© Т. В. Гончарук-Чолач, М. Л. Шумка, 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

Передмова	4
------------------------	----------

Розділ I. Теоретико-методологічні основи інноваційного розвитку економічної політики

Тема 1. Політика й економіка як суспільні явища.....	5
Тема 2. Діалектика взаємозв'язку політики й економіки	76
Тема 3. Політична й економічна системи суспільства.....	138
Тема 4. Фандрайзинг і грантрайтинг у становленні та легітимності політичної влади	177
Тема 5. Взаємовплив політичної та економічної сфер в умовах глобалізації	212

Розділ II. Економічні інструменти як засоби реалізації публічної політики

Тема 6. Правові аспекти економічних інтересів держави.....	260
Тема 7. Інструменти економічної політики та їх використання	289
Тема 8. Соціальна політика держави	358
Тема 9. Гуманітарна політика.....	406
Тема 10. Інтеграційні процеси як основний рушій сучасного розвитку	454

Джерельна база	471
-----------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

З метою стабілізації загального фінансового становища, розвитку малого та середнього бізнесу та оптимізації структури виробництва наша держава має потребу у ґрунтовному реформуванні національної економіки. Успіх економічних реформ та перетворень в економіці залежить від наявності професійних фахівців з належною економічною та водночас політологічною підготовкою, компетенція яких дозволить побудувати високоефективну та конкурентноспроможну національну економіку. Розуміння складних процесів перетворення, які проходять в економіці та політиці нашої держави, неможливе без знань фундаментальних основ політики й економіки. Знання теоретико-методологічних засад формування загальнодержавної та регіональної політики щодо державного регулювання економіки допоможуть майбутнім політологам у подальшій професійній діяльності.

Словник-довідник стане в пригоді студентам у процесі ґрунтовного вивчення системи економічних відносин в їх єдності з продуктивними силами та іншими суспільними відносинами; економічних законів, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ як у ринковій, так і в інших економічних системах; закономірностей зародження, розвитку і відмирання суспільно-економічних формацій; проблем ефективного використання обмежених ресурсів і управління ними з метою досягнення максимального соціально-економічного ефекту; стратегічних тенденцій еволюції соціально-економічних систем у ХХІ столітті.

Навчальний посібник складається із двох розділів. Кожен розділ містить теми навчальної дисципліни “Політика та економіка”. Навчальні теми розкриваються за допомогою пояснення основних понять та термінів, що викладені у наукових дослідженнях відомих економістів та політологів. Тематичні статті розміщені за абеткою та супроводжуються бібліографічним апаратом. Автори-укладачі не претендували на всеохопне пояснення ключових термінів із тем курсу, проте за допомогою поданих основних понять можна розкрити тему навчальної дисципліни “Політика та економіка”.

Словник-довідник буде корисним для студентів, аспірантів, викладачів, усіх, хто переймається питаннями політики та економіки.

Розділ I.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Тема 1. Політика й економіка як суспільні явища

Ключові слова: базова влада, базисна демократія, безпека політична, політика, влада, влада політична, держава, державна влада, держава “загального добробуту”, державне регулювання в умовах ринкової економіки, зайнятість населення, економіка, економічна безпека, економічна влада, економічна власність, економічна відповідальність, економічна демократія, економічне зростання, економічні інтереси, економічна політика, економічна політика держави, економічна система, об’єкти економічної політики, політика, суб’єкти економічної політики.

БАЗА ВЛАДИ (англ. base of power, від грец. basic – основа, фундамент) – опорний пункт влади, те на чому вона тримається і завдяки чому існує. Базові засади влади зумовлені тим, що влада має характер всеохопності (функціонує у всіх сферах людського життя та спілкування) та інклюзивності (проникає у всі сфери людської діяльності, об’єднує і протиставляє соціальні групи і окремих індивідів). Паралізувати або підкорювати свободу одних свободі інших можна найрізноманітнішими засобами: через почуття любові і страху, за допомогою розуму, убогості і багатства, переконання та примусу. Це також Б. в., її ресурси і можливості функціонування. Під Б. в. розуміють також джерела, на які безпосередньо спирається воля суб’єкта влади. Вирізняють Б. в. економічну, соціальну, політичну, духовну. Головну роль відіграє власне соціальна Б. в., оскільки вирішальне значення для будь-якої влади має її підтримка з боку широких верств громадян,

довіра до влади, а з боку влади – вміння, здатність і спрямованість обстоювати і захищати інтереси громадян, створювати їм умови для індивідуальної і колективної самореалізації. Б. в., або її ресурси, А. Етціоні поділяє також на утилітарні, примусові і нормативні. До перших належать матеріальні та інші соціальні блага, що пов'язані з повсякденними інтересами та запитамі людей. Це – економічні ресурси, матеріальні цінності, земля, гроші, техніка і т. ін. До соціальних ресурсів включають усі, що пов'язані із соціальним статусом (його підвищенням, пониженням), або рангом, місцем, насамперед людини, у соціальній стратифікації. Примусовими ресурсами влади, або силовими є: зброя, інститути фізичного примусу, спеціально підготовлені люди. До нормативних ресурсів влади належать різноманітні засоби впливу на внутрішній світ людини, її запити, інтереси, потреби, ціннісні орієнтації та поведінку. Специфічним ресурсом влади є сама людина, демографічні ресурси. При цьому особа є ресурсом влади в одному зі своїх численних впливів – вона може використовуватися як засіб реалізації чужої волі. Людина – об'єкт і суб'єкт влади, владних відносин.

Джерело: Бабкіна О. В. Політологія. К., 2001. 528 с.; Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: учеб. для высш. учеб. зав. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. 544 с.; Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К., 2006. 407 с.; Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: навч. посіб. К., 2005. 296 с.; Головатий М. Ф. Соціологія політики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К., 2003. 504 с.; Обушний М. І. Політологія: довід. / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. К., 2004. 776 с.; Пірен М. І. Конфліктологія: підручник. К., 2003. 360 с.; Политология: слов.-справ. / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. М., 2000. 843 с.; Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. К., 2004. 725 с.; Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. К., 2005. 792 с.; Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. К., 2000. 475 с.

БАЗИСНА ДЕМОКРАТІЯ – різноманітні концепції прямої (безпосередньої) демократії, в яких стверджується, що формування певної політичної волі – завдання насамперед народу. При цьому виходять з того, що людина має невід'ємні природні права, які даровані їй від народження. Тобто такі права не залежать ні від кого, в тому числі й від держави. Звідси бере початок відома

природно-правова концепція, яка вважає головним принципом свободи, невід’ємності, невідчужуваності прав людини, які держава, у свою чергу, має не лише визнавати, а й рахуватися з ними та захищати їх. Сучасна Б. д. про свободу ґрунтується на трьох основних положеннях: а) усі люди вільні від народження; б) свобода – це можливість людини робити усе, що не шкодить іншим людям, загальному суспільному благу; в) межі свободи визначаються лише законом, який і є мірою свободи (усе, що не забороняється законом, дозволяється). Цьому протилежним є позитивістський підхід щодо тлумачення прав людини, згідно з яким їх сутність і зміст визначаються державою (патерналістська функція держави стосовно людини). Б. д. можлива за таких умов: а) громадяни є по-справжньому вільними і найпершими дійовими особами суспільного самокерування; б) рівність і рівноправність усіх громадян; в) повага усіх громадян до спільно прийнятих рішень та спільна воля і бажання обов’язкового їх виконання. У контексті поняття “Б. д.” – демократію визначають як суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні усіх громадських справ шляхом вільного вибору. Вважається, що Б. д. (або пряма демократія) набула найяскравішого розвитку і втілення в античній полісній демократії, на яку дехто вказує, що це історично остання форма “справжнього”, класичного народовладдя (Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека та інші вважали, що демократія – це особлива форма державної влади, якою володіють усі люди разом, а не окремі особистості). Крім того, поняття Б. д. найчастіше пов’язане з такою моделлю виборчої системи, яка передбачає організацію базисних груп первинних виборців (на рівні виборчих, житлових, адміністративних одиниць).

Джерело: Аристотель. Політика. Сочинення в 4-х т. / Аристотель М., 1984. Т. 4. 381с.; Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування. Муніципальне право. К., 2000. 304 с.; Гегель Г. В.-Ф. Основи філософії права. К., 2000. 336 с.; Базисна демократія Даль Р. О демократии / пер. с англ. А. С. Богдановского; Под ред. А. О. Алякринского. М., 2000. 576 с.; Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади і соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Л., 2002. 17 др.арк.; Муніципальне право України: підручник. К., 2001. 352 с.; Оніщук М., Камто В. Правові засади місцевого самоврядування в Україні. К., 1998. 58 с.; Основи демократії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / авт. кол.: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; за заг. ред. А. Колодій / М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-

канад. проект “Демократична освіта”, Ін-т вищої освіти. К., 2002. 684 с.; Халипов В. Ф. Кратология как система наук о власти / В. Ф. Халипов. Москва : Республика, 1999. 303 с.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА – а) комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу цієї чи тієї держави, забезпечення державотворення і конституційної політики; б) стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Захищеність політичних інтересів суспільства – це можливість його нормального політичного функціонування в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Нормальне політичне функціонування суспільства залежить від забезпечення і підтримки протягом необмеженого часу цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку суспільної системи. Сутність Б. п. полягає у наявності стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. У свою чергу, політична система покликана забезпечувати баланс інтересів різних соціальних груп, який потребує правової держави, де правовий закон і чітка система його функціонування однаковою мірою розмежовують і регулюють державну владу і народ. Саме в цьому сенсі система Б. п. розглядає державу як гаранта права громадянина та людини на забезпечення високого рівня життя. Основними об’єктами Б. п. у державі є: особа-громадянин, його політичні права й свободи, повсякденні форми виявлення його політичних інтересів і політичної активності в суспільному житті; суспільні інститути і відносини в їхньому політичному вимірі як форми і засоби виявлення й задоволення громадських колективних політичних інтересів; держава – її конституційний лад, суверенність, незалежність, територіальна цілісність і засади функціонування. Головним суб’єктом політичної безпеки в країні є держава як політичний інститут, що виявляє, захищає та задовольняє загальнонаціональні (загальносуспільні) політичні інтереси. Вона здійснює цілеспрямовану політику, сутність якої полягає у максимальному забезпеченні будь-яких політичних гарантій цілісності, стабільності та динамічного прогресивного розвитку суспільства на конкретному історичному етапі його існування. Б. п. забезпечується також різноманітною діяльністю громадян України

та їхніх об'єднань. Важливо, щоб ця діяльність враховувала не лише вузькопартійні, групові, кланові та інші інтереси, а й інтереси держави і суспільства загалом. Головними принципами Б. п., особливо для національних держав, є: пріоритетність державних (національних) інтересів; спрямованість на забезпечення гідних соціальних умов існування та розвитку громадян, всебічну реалізацію їхніх прав і свобод; легітимність, законність, демократизм життя суспільства, людини; дотримання балансу політичних інтересів особи, суспільства, держави; пріоритет ненасильницьких заходів у розв'язанні внутрішніх і зовнішніх проблем політичного характеру; об'єктивність і вірогідність оцінок наявної ситуації та прогнозів суспільно-політичного розвитку; своєчасність, комплексність та адекватність заходів; цілісність і збалансованість системи політичної безпеки, інтегрованість її в систему національної безпеки держави; єдність внутрішньої та міжнародної політичної безпеки. Найважливішими критеріями політичної безпеки є: зовнішньополітична стабільність; зміцнення статусу держави у світовому та регіональному вимірах, у тому числі збереження державного суверенітету; стабільне внутрішнє функціонування суспільної системи та здатність державних органів до його забезпечення насамперед ненасильницькими політичними та управлінськими засобами; здатність до еволюції суспільства як системи; спадкоємність системи правління та політичного режиму, а також правонаступництво державної влади; задоволення політичних потреб і реалізація політичних інтересів особистостей і соціальних груп у ненасильницьких формах політичної активності; ідеологічна та суспільно-психологічна стабільність; уникнення, локалізація або нейтралізація психологічної напруженості та ідеологічних конфронтацій; поширення у суспільній свідомості ідей патріотизму і суспільної солідарності; наявність розробленої стратегії і тактики суспільно-політичного розвитку, державного будівництва, в тому числі забезпечення політичної безпеки країни. Збереження держав може піддаватися небезпеці як з боку зовнішньої, так і з боку внутрішніх загроз. Крайньою формою зовнішньої загрози є війна, а крайніми формами внутрішньої загрози – громадянська війна, бунт, коливання, нестабільність. Б. п. конкретної держави будується на поєднанні багатьох загальноцивілізаційних і національних чинників. До загальноцивілізаційних чинників належать: інтернаціоналізація продуктивних сил, поглиблення економічного обміну;

утвердження і розширення демократичних засад у діяльності держав світу; неухильне зростання інтелектуальної спільності людства; турбота про дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища; усунення причин і умов, що можуть спонукати людство до самознищення. До національних чинників, крім зазначених загальноцивілізаційних, належать: формування власної національної держави; зміцнення економічного, політичного, соціального і духовного потенціалів суспільства тощо. Б. п. – найважливіше завдання і функція держави, запорукою якої є здатність держави визначити причини і джерела реальних загроз, аналізувати їх руйнівну силу та можливі наслідки, відшукати механізми, способи і засоби нейтралізації, упередження або, бодай, послаблення. Для сучасної України головними засобами забезпечення Б. п. є внутрішньо- та зовнішньополітична стабільність, тобто зміцнення державного суверенітету та посилення міжнародного статусу і авторитету, а також досягнення найвищої ефективності та соціальної спрямованості державної влади; здатність держави, суспільства до еволюційного, ненасильницького перетворення і розвитку, вдосконалення; задоволення всіма членами суспільства своїх політичних, соціальних інтересів і потреб; ідеологічна стабільність (атмосфера демократичного, толерантного співжиття всіх членів суспільства, високий патріотизм, суспільна солідарність і громадська злагода). За визначенням українських учених В. Кременя, І. Зінько, С. Головащенко (Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Моногр. К.: МАУП, 1998), серед основних індикаторів (найважливіших макрополітичних показників, що характеризують відповідність стану суспільної системи основним критеріям Б. п.), вказані автори, стосовно України, називають: розвиненість політичної системи, насамперед багатопартійності та стосунків влади й опозиції; наявність соціально-політичних конфліктів, у тому числі: національних, релігійних, політико-ідеологічних, між гілками влади; наявність політичного механізму розв'язання конфліктів у суспільстві; наявність соціально-психологічної напруженості, масова нетолерантність і готовність до силових шляхів розв'язання суспільних проблем; ступінь поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі; поширення та ступінь впливу деструктивних ідеологічних концепцій, у тому числі з-за кордону; наявність механізму виявлення та реалізації громадської ініціативи

населення, його впливу на рішення державної влади, громадського контролю за їх прийняттям і виконанням; статус влади у суспільній свідомості: ступінь довіри до владних структур, авторитет влади; ефективність функціонування механізму державної влади, в тому числі розподіл функцій влади. Пріоритетними політичними інтересами новітньої України загалом (як і для багатьох національних держав) можна назвати: зміцнення державного суверенітету, всебічний захист територіальної цілісності та недоторканності кордонів; зміцнення міжнародного статусу України на світовому та регіональному рівнях; законодавче та організаційне забезпечення ефективного функціонування механізму державної влади; забезпечення демократичної спадкоємності системи правління та політичного режиму, спадковості та послідовності внутрішньої і зовнішньої політики; забезпечення суспільної стабільності та громадської злагоди, ненасильницького розв'язання внутрішніх суспільних конфліктів; всебічна реалізація політичних інтересів особистостей і соціальних груп, у тому числі опозиції, через формування та зміцнення демократичної системи політичних інститутів, підвищення політичної культури народу; зміцнення політичної волі владних структур, культивування державницької ідеології; досягнення національної злагоди, гарантування прав для всіх етнічних груп народу України; поширення в суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі; підвищення авторитету всіх гілок влади, забезпечення високого рівня довіри населення до владних структур; запобігання поширенню деструктивних ідеологічних концепцій; створення системи аполітичної безпеки у межах цілісної політики забезпечення національної безпеки України. Б. п. забезпечують за рахунок діяльності відповідних організаційних структур, форм і методів, які спрямовують на реалізацію різноманітних рішень і питань такої безпеки. При цьому система Б. п. має такі ресурси: концептуально-аналітичний (розробка методології, стратегії і тактики забезпечення); організаційно-управлінський (механізм і наявність владних та інших структур); ресурсний (матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси). В кожній країні Б. п. забезпечується на основі власного законодавства та під відповідним контролем з боку держави і широкої громадськості. Уся система Б. п. об'єднує і координує діяльність державних органів, організацій недержавного сектора (громадянське

суспільство), посадових осіб, широкої громадськості тощо. Сучасна світова громадськість із занепокоєнням сприймає будь-які порушення Б. п. в усіх куточках планети, оскільки це може непередбачено відгукнутися у світі, водночас визнається право народу виступати проти того політичного режиму, що діє всупереч корінним інтересам свого народу.

Джерело: Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. // Уряд. кур’єр. 2003. № 139. URL. <http://zakon.rada.gov.ua>; Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. К., 2004. 725с.; Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. К., 2005. 792 с.

ВЛÁДА. У широкому значенні словом “В.” позначають здатність спрямовувати процеси, події та дії у бажаному напрямку. Мають на увазі здатність контролювати поведінку не тільки людей, а й об’єктів будь-якого роду і відповідно говорять про В. людей над природою чи навіть буттям. У вузькому значенні словом “В.” позначають тільки певний тип взаємин між людьми. Крім того, в укр. мові (та деяких ін. мовах) словом “В.” часто позначають політ. (держ.) В. Про будь-яку здатність людини можемо судити по тому, як вона виявляється в діях (здійснюється). А тому в центрі уваги гуманітар. та філос. дослідж. перебуває здійснення (використання) В. При цьому В. мислять як певну можливість або силу (англ. power – сила, можливість, В.; нім. Macht – сила, В., держава). Звідси цілком виправданим є питання про джерела В. як певної можливості чи сили. Джерела В. – ресурс засобів, з допомогою яких здійснюють В.

У загальному В. передбачає наявність: суб’єкта В. (той, хто здійснює В.); об’єкта В. (до чого чи до кого застосовують В.); джерела та засоби, з допомогою яких здійснюють В.; мету, заради якої В. застосовують. Суб’єктами В. можуть бути окремі люди або групи людей (колективи та спільноти). Об’єктами В. можуть бути окремі люди чи колективи людей, у ширшому значенні – об’єкти будь-якого роду. Суб’єктів і об’єктів В. називають сторонами влад. взаємин. У звичай. мові говорять також про В. над псих. станами і процесами (“володіння собою”, рос. “самообладание”). У повсякден. мовленні часто говорять, що одна особа має В. над іншою навіть тоді, коли маємо справу з впливом на поведінку. У такому разі будь-який вплив і будь-які взаємини між людьми

розглядаються як вияви В. В уточненому значенні про В. особи N над особою Z можна говорити тільки у випадку, коли, по-перше, N здійснює дію чи серію дій з метою спонукати Z до певної дії чи серії дій (способу поведінки); по-друге, дії N спричиняють відповідні дії Z; при цьому дії N є причиною дій Z тільки в тому разі, коли без цих дій поведінка Z у даній ситуації була б інакшою. Під кутом зору поняття причинності йдеться про наявність причин. зв'язку між діями N (причина) і діями чи поведінкою Z (наслідок). Це визначення стосується і влад. взаємин між особою та групою осіб (колективом), між люд. колективами.

Вимогу, щоб суб'єкт В. усвідомлено застосовував В. і виявляв волю до В., так само як вимога, щоб об'єкт В. усвідомлював себе об'єктом В., слід розглядати як ідеал. тип влад. взаємин: усвідомлення себе суб'єктом чи об'єктом В. у багатьох випадках є тільки частковим або відсутнім взагалі. Зокрема, у випадку замасков. використання В. об'єкт В. може не усвідомлювати, що його поведінку спрямовують з допомогою певних технологій; і так само переконання суб'єкта В. у тому, що він є дійс. суб'єктом В., може бути помилковим. В усіх таких випадках йдеться про міру усвідомлення сторонами влад. взаємин справж. ролі, яку вони відіграють у цих взаєминах: маємо справу з явищем самоусвідомлення.

Слово “В.” може мати переносне значення, зокрема у випадках, коли говорять, що якісь інстинкти, почуття, ідеї, ідеології, гроші чи речі “мають В. над людьми”. Насправді у таких випадках маємо справу з залежністю, яка визначає межі свободи будь-якого суб'єкта; однак тільки деякі різновиди залежності є виявами В. Ми залежимо від природи, і ця залежність окреслює межі нашої свободи, але тільки в перенос. значенні можна говорити про В. природи над людьми. Суб'єкт В. може робити об'єктом В. самого себе. У випадку В. особи над собою (своїм тілом, своїми псих. станами), чи навіть у випадку самоврядування народу (де держава виступає засобом самоврядування) маємо справу із випадками застосування В. суб'єкта над собою. Але ясно, що поняття “суб'єкта В.” і “об'єкта В.” у випадку В. над собою не є цілком тотожними. Існує багато різновидів особистої та колектив. В. залежно від того, хто є суб'єктом та об'єктом В., які засоби використовує суб'єкт В. та з якою метою він здійснює В.: В. батьків над дітьми, В. вчителя над учнем, В. еліт, адм., держ., судова В., В. мас-медій тощо. В. над групами та спільнотами людей переважно здійснюють з допомогою певних установ – таких

як держава, різного роду адміністрації тощо. Це уможливило відчуження В. від суб'єкта В.: так, у випадку демократії (самоврядування) “суверен. В.” (народ) за певних умов стає більшою мірою об'єктом В., ніж її суб'єктом.

Коли говорять про “В. людини (людства) над природою” чи над буттям, то така В. небачено зросла внаслідок наук. пізнання та технол. поступу. Але зауважимо таке: оскільки про “В. над природою” можна говорити тільки у випадку спрямування природ. процесів у бажаному для людства напрямку, то екол. криза та деякі ін. наслідки технол. поступу свідчать, що насправді В. людини над природою обмежена у своїх можливостях передбачати віддалені наслідки природ. подій і процесів, а також влас. дій (включаючи використання різного роду технологій). Найглибші антропол. джерела В. полягають у заміні дії природ. механізмів, які регулюють зв'язок всіх ін. живих організмів з природою, свідомо контрольов. процесами. Свідоме спрямування природ. процесів чи поведінки людей передбачає мету, яка визначає бажаний хід подій. Але досягнення бажаної мети можливе тоді, коли відомо, як це робити: звідси зрозуміле призначення різного роду технологій. А тому в зростанні технол. оснащеності (включаючи технології, здатні розширювати В. однієї людини над іншою) вбачають осн. показник розширення В. людини над буттям. В. у волонтарист. філос. концепціях (напр., Ф. Ніцше) розглядається як утвердження волі – воля ж (переважно у вигляді бажання) розглядається як щось притаманне всьому живому (а то навіть у вигляді енергії та дії – всьому буттю). В еволюц. епістемології (Ж. Піаже, К. Поппер) пізнання і технологію розглядають як удосконалені форми адаптації живих організмів до природ. середовища. У цьому контексті В., втілену в технологіях, можна розглядати як більш досконалий засіб пристосування до середовища. Втім, як би ми не ставилися до антропол. пояснень джерел В., було б хибно розглядати В. людини над людиною (та одних сусп. груп над іншими) поза контекстом певної культури. Бо ж і допустимий обсяг В., засоби досягнення В., мета, заради якої В. використовують, залежить від особливостей культури та тих цінностей, які побутують у даному сусп-ві.

У політ. філософії осн. увагу зосереджують на з'ясуванні природи політ. В. Значення вислову “політ. В.” залежить передусім від того, як розуміють політику. У заг. значенні політ. В. називають здатність (осіб, груп, установ) регулювати деякі аспекти поведінки людей, що утворюють колектив чи спільноту. Йдеться

переважно про регулювання поведінки та взаємин між людьми, що проживають у межах кордонів держави. У крайніх варіантах політ. реалізму використання держ. В. розглядають тільки під кутом зору ефективності дій, спрямов. на досягнення та утримання В. Сучасне розуміння політики є ціннісно-навантаженим, а не ціннісно-нейтральним. Цінніс. підхід до розуміння політ. В. полягає в тому, що використання держ. В. є політичним, якщо воно обмежене певними нормами. До таких норм належать традиції і конвенції, способи легітимації В. Мета політ. регулювання – узгодження часткових (особистих і групових) інтересів з метою забезпечення спіл. добра людей, що складають дану спільноту. У сучас. правових демократ. сусп-вах осн. обмеження на використання держ. В. є правовими – закон. Але загалом використання політ. В. також у правових демократ. сусп-вах великою мірою залежить від масової політ. культури та культури профес. політиків.

У сучас. демократ. сусп-вах існує система розподілу В., аби відвернути зосередження В. у руках окремих осіб чи сусп. груп. У верх. ешелонах В. цей розподіл, як правило, представлений різними варіантами розподілу повноважень між найважливішими гілками В. – законодав., виконав. та судовою. Фактично розподіл В. у демократ. сусп-ві залежить від можливостей індивідів та сусп. груп впливати на держ. В. та контролювати її використання. Це знач. мірою залежить від рівня громадян. свідомості, здатності до самоорганізації, від знання громадянами технологій використання В. та способів успіш. політ. дій. Громадян. контроль над використанням політ. В. є осн. засобом протидії проти зловживання політ. В.

Джерело: Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / пер. з англ. К., 199. 838 с.; Вебер М. Свобода і примус у правових спільнотах // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. К., 1998. С.83-86; Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р. Аналіз політики / пер. з англ. К., 1998. 654 с.